ALTERNATOR
Misliti znanost.

Ali 89 zrcali 68? Literarna in teoretska avantgarda v vaji za svetovni prevrat

20. 2. 2020

Številka: 05/2020

Avtor:

- Marko Juvan

Množica študentov pred Filozofsko fakulteto na Aškerčevi cesti v Ljubljani, foto: Edi Šelhaus, hrani: Muzej novejše zgodovine Slovenije

Obletnice zgodovinskih dogodkov so s svojimi ceremonijami, spominskimi, dokumentarnimi in zgodovinopisnimi prispevki in poplavo medijskih objav ritual kulturnega spomina, s katerim se vzdržuje družbena vez. Obletnično obujanje preteklosti v novih in konfliktnih osvetlitvah, vpetih v politike spominjanja, obenem ponuja priložnost, da na ozadju minulega uzremo protislovnost svoje sedanjosti. V minulih dveh letih se je tako na Slovenskem in po svetu zagnal obrat intelektualne in medijske produkcije, ki je obeležil petdesetletnico globalnega študentskega gibanja z vrhuncem v pariškem maju 1968 in trideseto obletnico padca berlinskega zidu novembra 1989. V boje za interpretacijo obeh svetovnozgodovinskih dogodkov posega tudi pričujoči zapis. Pridružuje se prizadevanjem prepoznati procese, ki so na družbenem, literarnem in teoretskem področju obe obletnici povezovali v znamenju kontinuitet in prelomov, obenem pa določili naš današnji svet.

Svoj premislek navezujem na konferenco *Od maja 1968 do novembra 1989: Transformacije sveta, literature in teorije* (https://maj68.zrc-sazu.si/) , ki smo jo novembra lani v okviru raziskovalnega projekta o teoriji in literaturi v študentskem gibanju organizirali na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. V svoji raziskavi posegamo v preučevanje poskusa študentsko-delavske svetovne revolucije in njene poznejše usode z obravnavo dveh doslej zanemarjenih vidikov – literarnega in perifernega. V ospredju je vprašanje, kako je leto 1968, ki mu je transformacija sveta dozdevno spodletela, privedlo do leta 1989, ki pa je svet transformiralo tako, da je razglasilo konec utopije, ki je navdihovala leto 1968. Drugo temeljno vprašanje je, kako sta se z revolucionarnim družbenim vretjem povezovali modernistična literatura in radikalna teorija. Kakšno vlogo sta imeli pri tem razliki med metropolami in obrobji svetovne književnosti oziroma med kapitalističnim in socialističnim svetom?

Ne more biti dvoma, da sta se kritična teorija in modernistična, neoavantgardna literatura povezali s protestništvom, ki se je zunaj okvirov institucionalizirane politike in stare levice v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja, tj. v »dolgem letu 1968« (Robert Vinen), zavzemalo za preoblikovanje kapitalističnega svetovnega sistema in njegove socialistične alternative. Viden segment novolevičarske francoske teorije in neoavantgardne literature tega obdobja je v revoluciji pesniškega jezika, razbitju meščanskih umetniških konvencij in sprevrnitvi etabliranih kulturniških hierarhij iskal poti, kako prek obrata v mišljenju in diskurzu revolucionarno preobraziti zahodno družbo. Tovrstne težnje v Parizu (Debordovo Situacionistično internacionalo, Sollersov *Tel Quel* ter francoski strukturalizem) in drugih kapitalističnih metropolah je mogoče primerjati s socialistično Ljubljano in z drugimi mesti socialistične literarne polperiferije, na primer z Beogradom in Prago. Slovenska neoavantgardna skupina OHO in ljubljanska šola teoretske psihoanalize sta med dokazi, da so ravno periferna okolja spričo »imaginacijske bližine revolucije« (Perry Anderson) in posebnosti v »kombiniranem in neenakem razvoju« (*Warwick research collective*) uspešno prenovila modernizem, ki se je v zahodnem jedru po mnenju Fredrica Jamesona, Andersona in Franca Morettija po drugi svetovni vojni že akademiziral in poblagovil.

Slovenske neoavantgarde, gibalo pospešenega in sinkretičnega literarnega razvoja, so sprejemale sočasne prakse zahodnih metropol, a skozi perspektivo, tradicijo, ideologijo in izkušnje, kakršne je oblikovala »vmesna perifernost«

(Steven Tötösy) geoprostora med interesnimi sferami imperijev. V obdobju hladne vojne je imela tak položaj neuvrščena Jugoslavija z unikatnim gospodarsko-političnim sistemom socialističnega samoupravljanja, hibridom konkurenčnih modelov obeh velesil. Med slovenskimi modernističnimi tokovi v času študentskega gibanja, kot so ludizem, reizem, konkretna in vizualna poezija, eksperimentalno gledališče, novi roman ali politična metafikcija, je izstopala intermedijska dejavnost skupine OHO (1966–1971). Na podlagi svojih teoretsko-umetniških konceptov je skupina snovala performanse, *ready-made* izdelke, konkretno in reistično poezijo, risbe, stripe, *land-art* in ne nazadnje še svoje življenje v komuni. Ohojevci so s pristopom, ki je središčnost človeka zamenjal s katalogiziranjem stvari, bitij in narave, zbudili zanimanje po Jugoslaviji. Njihovo svetovno relevantnost je leta 1970 potrdila globalna metropola: uvrščeni so bili v pregledno razstavo avantgard v Muzeju moderne umetnosti v New Yorku.

V revolucionarnih šestdesetih letih si je za status (revolucijske) avantgarde poleg umetnosti, ki je že sama uporabljala teoretske koncepte (slovenski ludizem na primer strukturalistično teorijo teksta in igre označevalcev), prizadevala tudi strukturalistična misel, denimo Philippe Sollers v pariški reviji *Tel Quel*. Teoretiki slovenskega strukturalizma, ki so bili na tekočem s sodobnim francoskim dogajanjem, so sprva sledili vzoru zavezništva ruskih formalistov s futurističnimi umetniki iz obdobja oktobrske revolucije. Preobrazba družbe je bila tako skupen projekt političnih, literarnih in teoretičnih avantgard; delile so si tudi medije, na primer *Tribuno* in *Probleme*. Do leta 1975 pa so Slavoj Žižek, Rastko Močnik, Braco Rotar in drugi lacanovski semiotiki pretrgali z literaturo in se predstavili kot edina pristna avantgarda. Svojo teorijo so razumeli kot privilegirani revolucijski agens, ki je upravičen nadaljevati kritiko ne le uveljavljene literature kot nacionalne in meščanske ustanove, temveč tudi neoavantgard, ki so takšno tradicijo demontirale. Ljubljanski lacanovski krog je zavrnil revolucionarni »romantizem« slovenske neoavantgardne literature, kar spominja na leninizem *Tel Quela* v razmerju do študentov in njihovih literarnih podpornikov (o tem poroča nova knjiga Borisa Gobilla).

Podobno kot umetniški OHO je tudi ljubljanska teoretska skupina s svojim sinkretizmom ustvarila periferno inovacijo, pomenljivo na svetovni ravni. Nikola Dedić meni, da so bili slovenski poststrukturalisti izjemni, ker jim je jugoslovanska politika dopustila revizijo marksizma, temelja uradne ideologije, in to iz perspektive, ki bi jo v Vzhodni Evropi obsodili kot formalistično. Sprva periferna teorija *Problemov - Razprav* je s strukturalistično formalizacijo marksizma vpeljala izvirni model lacanovske družbene kritike. Ta je od devetdesetih let naprej po Žižkovi zaslugi osvajala svet in postala centralna referenca.

Ko se je z zlomom študentsko-delavskega gibanja iztekla tudi zadnja faza literarnega modernizma, je v osemdesetih letih nastopilo obdobje neoliberalne svetovne hegemonije. V jedrih svetovnega sistema sta sledila postmodernizem v estetiki in neokonservativizem v politiki. V Sloveniji in drugih jugoslovanskih republikah so zadnji sezoni modernizma sledili zlom samoupravnega eksperimenta, krvav razpad federacije in nastanek neodvisnih držav naslednic, ki jih je postopno kooptiral svetovni sistem kapitalizma.

Leto 89 je videti kot zrcalna slika leta 68. Ikonično postavljanje barikad v Parizu je nadomestil emblematičen padec berlinskega zidu. Nekdanji radikalni ideologi so se spremenili v »nove filozofe«, medtem ko so se revolucionarni *yippiji* preobrazili v *yuppije*. Nekdanji borci proti establišmentu so se vključili v politične elite. Neoliberalizem, ki je navidezno sicer izpolnil študentske zahteve po individualnih svoboščinah, je razglasil svetovno zmago nad komunističnim totalitarizmom, prek transnacionalnih korporacij omajal nacionalne države, dereguliral in globaliziral gospodarstvo, atomiziral družbo in z vseprisotnostjo govora o človekovih pravicah in kulturnih identitetah zastrl razredne antagonizme. Zdi se, da je ta svetovni red v kali zatrl vsako alternativo, ki bi se lahko navdihnila iz spomina na maj 68. Toda Giovanni Arrighi, Terence K. Hopkins in Immanuel Wallerstein so pred časom pokazali, da je leto 1989 vendarle nadaljevanje leta 1968, »vaje« svetovne revolucije. Spontano vznikla gibanja postindustrijskega delavskega razreda in nove inteligence, ki so v šestdesetih letih »vadila« boj proti asimetrijam svetovnega sistema, nadaljujejo svoj spopad tudi v osemdesetih, a ga prilagajajo propadu sovjetskega socializma, zatonu zahodne socialne države in premoči globaliziranih financ nad politikami nacionalnih držav.

Civilna družba osemdesetih let s svojimi ekološkimi, feminističnimi, LGBT, antirasističnimi in drugimi gibanji ne bi bila mogoča brez izkušenj dolgega leta 68. Prav tako ne bi mogli biti priča antiglobalističnim protestom novega tisočletja, kakršen je bil »Occupy Wall Street«. V kontrakulturi je pank radikaliziral uporništvo rokerjev prejšnje generacije. Post-avantgarde, kakršna je Neue Slowenische Kunst (NSK), so bile neposreden odgovor na radikalizem njihovih neoavantgardnih predhodnikov. In končno ne more biti dvoma, da kritična teorija, s katero lacanovska »trojka« iz Ljubljane danes po svetovnih metropolah presoja globalna politična vprašanja, izhaja iz obrobnega intelektualnega laboratorija šestdesetih let.

Na konferenci *Od maja 1968 do novembra 1989* je Gáspár Miklós Tamás pokazal, da je študentskemu gibanju in kritični teoriji uspelo omajati buržoazno družbo, ne pa tudi kapitalizma. Ta danes krizam navkljub triumfira tudi zunaj buržoazne družbe in demokracije. Medtem kot je po Levu Centrihu med drugo svetovno vojno slovenski komunistični partiji uspelo združiti levičarske skupine v narodnoosvobodilno-revolucionarni projekt, ki mu je alternativa kapitalizmu nazadnje katastrofalno spodletela, so v osemdesetih letih leninistično partijsko disciplino nadomestila pluralna civilnodružbena gibanja. A ta so emancipirala le intelektualce, na pa tudi delavstva. V prvem primeru je teorija, tako Centrih, za politični angažma plačala z vulgarizacijo, v drugem pa z marginalizacijo. Aleš Gabrič je ugotavljal, da se slovenski intelektualci, ki so leta 1968 prišli navzkriž z vladajočo stranko (ta je javno polemiko do neke mere dopuščala), v osemdesetih letih na izkušnjo študentskega gibanja niso sklicevali, saj so zasledovali druge cilje, zlasti nacionalne.

Vlogo teoretskih koncepcij v dolgem letu 1968 je tematiziral Jernej Habjan. Kljub vplivu Sartrovega in Marcusejevega

humanizma na študente in odsotnosti francoskih strukturalistov na protestih politika spomina na maj 68 kanonizira (post-)strukturalizem na račun humanizma. Toda misel leta 68 je po Habjanu treba iskati v Maovi reviziji Marxa in Žižkovem zasuku Heideggerja. Nasprotno je Zdravko Kobe francoskim strukturalistom in lacanovcem očital, da so se distancirali od revolucionarne akcije študentov. Njihova misel se je odtrgala od realnih razmerij in postala ideologija modernega srednjega razreda, medtem ko so izkoriščani ostali brez prave teorije. Emiliano Alessandroni je obravnaval ideje transformacijskega potenciala literature v delu pesnika in marksističnega intelektualca Franca Fortinija. Njegova dialektika, ki mu je bila podlaga za estetske sodbe, se je v devetdesetih izrazila tudi v njegovi politiki, s posegom v polemiko o zalivski vojni.

S študentskim gibanjem sta povezana feminizem in ekologizem, ki sta zaznamovala civilnodružbena gibanja od osemdesetih let do danes. Varja Balžalorsky Antić je menila, da je francosko študentsko gibanje sicer bilo pretežno moška zadeva, a je zaradi svoje decentrirane političnosti razvilo močno feministično krilo. S teorijo in prakso *écriture feminine* so avtorice svojo spolno stigmatiziranost preobrnile v emblem estetske inovacije. Branislava Vičar je v pesniškem aktivizmu Jureta Detele odkrila kritiko antropocentrizma in specizma, podprto s tenkočutno ekološko zavestjo. Na drugi strani je Branislav Jakovljevic opozoril na zametke nove desnice v Srbiji in Franciji prav okrog leta 1968 (Dragoš Kalajić, Julius Evola, Alain De Benoist); tedaj je bil tovrstni diskurz še ekscesen, a je do danes prešel v *mainstream*.

Premike med letoma 1968 in 1989 v slovenski in jugoslovanski umetnosti sta obravnavala Miško Šuvaković in Lev Kreft. Kreft je postsocialistično potrošništvo razlagal kot razvoj etike ugodja leta 68. Po njegovem je odpor literarne generacije 68 do nacionalnega kanona zamenjal projekt graditve nacionalne države v osemdesetih letih. Slovenska alternativna kultura (zlasti NSK), nastala ob razpadanju socialistične Jugoslavije in v kritični razdalji do nacionalizma kulturniške inteligence, je v regiji po Kreftu odigrala pomembnejšo vlogo od slovenske literature šestdesetih. Tudi Šuvaković je označil estetsko-politične razlike med skupino OHO in Neue Slowenische Kunst. Skupina OHO je na vrhuncu socialističnega modernizma delovala subverzivno v polju med pesniškim reizmom, *arte povera*, procesualno umetnostjo in konceptualizmom. Njeno teoretsko zaledje so bili Marcusejeva »nova senzibilnost«, (post)strukturalizem in že tudi *new age*. Gibanje NSK je izšlo iz postmodernizma, sovjetskega socarta, panka in industrijskega roka. Transgresivnost je NSK radikaliziral z ambivalentnimi referencami na totalitarne režime; oprl se je na ljubljansko teoretsko psihoanalizo.

Več prispevkov je obravnavalo modernistične smeri v slovenski književnosti. Heterogenost njihove poetike je natančno raziskala Irena Novak Popov. Marijan Dović je predstavil reizem, smer v poeziji, prozi in likovni umetnosti, ki je zavrnila antropocentrizem in raziskovala estetiko predmetnosti. Darja Pavlič je razložila ludizem, ki je temeljil na načelih igre (mdr. tudi derridajevske igre označevalcev) in z njo rušil nacionalni kanon. Kaitlyn Tucker je osvetlila politične konflikte, ki jih je sprožila ta izzivalno parodična produkcija študentske generacije. Andrej Tomažin je ob razcepu revije *Problemi* komentiral omenjeno oddaljitev lacanovske teoretske avantgarde od svoje literarno-umetniške vrstnice. Razvoj protagonistov eksperimentalnega gledališča šestdesetih let (Lado Kralj, Dušan Jovanović) v poznejše inovatorje slovenskih gledaliških institucij je zanimal Gašperja Troho.

Mererid Puw Davies je obravnavala zahodnonemško protestniško kulturo šestdesetih, ki je segala od grafitov in letakov do agitpropovske poezije in avtobiografske proze. Čeprav se je ta kultura navezovala na avantgarde in visoko literaturo, je zaradi antiliterarnosti teorijo našla šele v Enzensbergerjevih esejih. Charles Sabatos je orisal obdobje »normalizacije« na Češkoslovaškem, kakor so ga tematizirali pisatelji, nagrajeni z vilenico. Obdobje med zasedbo Češkoslovaške 1968 in žametno revolucijo 1989 je bilo sicer represivno, a je spodbudilo porast mednarodnega zanimanja za češko literaturo. Matteo Colombi je primerjal češkoslovaška in jugoslovanska civilnodružbena gibanja med letoma 1968 in 1989 na primeru koncepcije paralelnega polisa Václava Bende, ki je v osemdesetih letih navdihnil disidentsko *Listino 77*. Značilno se je tudi Benda po letu 1989 spreobrnil v konservativnega neoliberalca.

Študentsko gibanje je že sproti tematizirala literatura. Tako ga je pomagala vpisati v kolektivni spomin. Alenka Koron je slovenske drame in romane, napisane med samim gibanjem ali iz spominov nanj, razložila na sociokulturnem ozadju in razčlenila njihove pripovedne postopke.

Simpozij *Od maja 1968 do novembra 1989* je bil le eden v nizu znanstvenih sestankov, prireditev in medijskih kampanj, v letih 2018–2019 posvečenih spominu na prelomne dogodke dveh zrcalnih let. Konferenca je izpostavila dialektiko kontinuitete in diskontinuitete med šestdesetimi in osemdesetimi leti, kakor se kaže z vidikov literature, teorije in svetovnega sistema. Izkazalo se je, da procesi, zgoščeni v letnicah 68 in 89, določajo globalno današnjost in kot »vaja« svetovne revolucije obenem nakazujejo možnosti za njeno preseganje. Morda je prav zaradi njenega problemskega fokusa slovenski mediji sploh niso bili pripravljeni zaznati in prepoznati njenih sporočil, čeprav je potekala v dnevih, ko so sicer obilno poročali o obletnici padca berlinskega zidu.